

YHWH: A győzedelmes harcostól Izrael Istenéig

FODOR GYÖRGY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Hittudományi Kar, Budapest (HU)
fodor.gyorgy@htk.ppke.hu

Title: *YHWH: From the Triumphant Warrior to the God of Israel*

Abstract: *The aim of the study is to present the genesis of the name and concept of YHWH, primarily based on the results of the most recent research into the viewpoints of religious history. The significance of the Shasu nomads is primary in this regard, as the name YHWH occurred in connection with them in Egyptian inscriptions. It is highly likely that Moses and the group led by him in the southern areas (Sinai, Paran, Midian, Seir, Edom) encountered the YHWH warriors and the earlier form of the name YHWH. After entering the land of Transjordan and Canaan, the god-warrior YHWH adopted the attributes of the highest Canaanite god, El; moreover, it may be stated that a fusion – in the sense of religious history – was completed. In Genesis 49, Jacob asked for the blessings of El-Shaddai for Joseph. The Shaddai deities were the escorts of the storm-god Amurru. The next phase in religious history was the struggle between YHWH and Baal. Although the adoption of the attributes of the Canaanite storm-god was realised, the fusion was not perceived. The glorious divine warrior YHWH now also personified the storm-god, bringing rain and fertility. The YHWH divine image encountered the attributes of the Sun (solarisation) in Jerusalem, as attested by the archaeological finds from the period of pre-exile Israel.*

Keywords: *YHWH's emergence from the South; Shasu tribes and the divine warrior; YHWH, El and Shaddai; YHWH and the storm-god Baal; solarisation of the YHWH-cult.*

Senki sem tagadhatja, hogy az ószövetségi szentírástudomány az elmúlt évtizedekben jelentős, új eredményekkel gazdagodott. Bebizonyosodott, amit korábban csak sejtettünk: az Ószövetség, s vele együtt Izrael története mélyen be van ágyazva az ókori Közel-Kelet kultúrájába és vallástörténetébe. Csak a legfontosabbakat soroljuk fel: Ugarit felfedezése és az ott talált ékírásos leletek publikálása (1930-tól folyamatosan) óta tudjuk, hogy a Biblia irodalma szorosan, sok-sok szállal kötődik a levantei, s azon belül is a szíriai és kánaánita előzményekhez. Úgyszintén az 1930-as években ismerhettük meg a Mari-próféciákat, amelyek új megvilágításba helyezik az addig egyedülállónak hitt ószövetségi prófétizmust. A Holt-tengeri tekercsek felfedezése (1947) óta tudjuk, mennyire problémás a bibliai könyvek kánontörténeti megítélése. Az 1970-es évekkel kezdődő település-archeológia fellendülése bebizonyította, hogy az izraelita honfoglalás W. F. Albright (1939) által képviselt és hagyományosan elfogadott hódításmodell-elmélete nem tartható, Izrael létrejötte Palesztina földjén hosszabb folyamat, amely csak a késő bronzkorból a vaskorba való átmenet bonyolult szociológiai és településtörténeti összefüggésében értelmezhető. A fogság előtti YHWH-vallás monolatrikus, sőt néhol szinkretista jellegére mutatnak rá az alábbi helyeken felfedezett feliratok: Tell Deir 'Alla, Kuntillet 'Ajrud, Khirbet el-Qom. Megismerhettük a Kr. e. V. századból származó Garizim-hegyi, valamint Elephantine-i YHWH-templomok jelentőségét, amely a Kr. e. 515-ben felszentelt második jeruzsálemi templom eddig hitt YHWH kultusz-közpon-túságát relativizálja.¹

Jelen tanulmányunkban a YHWH-hit (istenkép) genezisével kapcsolatos legújabb kutatások eredményeit kívánjuk bemutatni, mindenekelőtt vallástörténeti szempontból. Ezt azért tartjuk fontosnak hangsúlyozni, mert: a kutatási eredmények semmilyen mértékben nem érintik Izrael és az Egyház hitét, a kinyilatkoztatás mindenekfelett álló isteni tekintélyét, sőt a

¹ LEVIN: Die Entstehung des Judentums als Gegenstand der alttestamentlichen Wissenschaft, 1–2.; SMELIK: Historische Dokumente aus dem alten Israel, 76–83, 138–145.

tudomány eszközeivel inkább elmélyítik és közelebb hozzák az isteni igazságokat.

Előjáróban szögezzük le, hogy a jahvizmus hátterét, kiindulópontját a dél-palesztinai, tágabban pedig az egyiptomi–nyugat-szemita környezetben kell keresnünk. A YHWH-név vonatkozásában nem kerülhetjük meg a saszú nomádok szerepét, akik a Kr. e. XV. századtól egészen III. Ramszeszig (Kr. e. XIII. sz.) sokszor háborgatták Egyiptomot és annak dél-palesztinai vazallus városállamait. Az egyiptomi források gyakran kitérnek eme nomádok, „a homok népe” mozgékonyságának, agresszivitásának és harcoságának jellemzésére (pl. II. Amenhotep, Ekhnaton, II. Szethi stb.).² Az I. Papyrus Anastasi, amely III. Ramszesz korából származik, így beszél a saszú törzsekről: „A keskeny völgy veszélyes a beduinok miatt, akik a bokrok alatt rejtőznek. Némelyikük négy vagy öt könyök (kb. 2,5-3 méter) magas orrától a sarkáig, arcuk pedig kegyetlen. Szívük nem engedékeny, és nem hallgatnak a hízelgésre.”³ Nem sokkal ezután, II. Szethi (1200–1194) idejéből származik az a papyrus, amelyen egy egyiptomi határőr arról számol be, hogy Edom területéről š³sw törzseket irányított át Egyiptomba – a fáraó engedélyével a Pitom környékén található tavakhoz, hogy életben tudjanak maradni nyájaikkal együtt.⁴ Miért fontos a saszú nomádok szerepe a YHWH-hit szempontjából (több más kóborló, legeltető, sokszor fosztogató népcsoportot is ismerünk ebből a korszakból, pl. hapiru, amurru stb.)? Azért, mert az egyiptomi feliratokban velük kapcsolatban felmerül a Yhwh'-név.

A Kr. e. XIV. század legelejéről, III. Amenhotep korából (1406–1370) származik az a topográfiai lista, amely a dél-palesztinai helynevek között megemlíti „Yhwh' saszú földjét”, hozzátéve, hogy egy harcias nomád népcsoportról van szó a saszú törzseken

² LIVERANI: *Antico Orientale – Storia società economia*, 228–230.

³ *Ancient Near Eastern Texts*, 477; a magyar fordítás megtalálható: MILLER – HAYES: *Az ókori Izrael és Júda története*, 80.

⁴ DONNER: *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen* 1, 99.

belül [ugyanazt a listát találjuk II. Ramszesz (1290–1224) Amara West-i templomában is).⁵ Az értelmezés iránya kettős: a feliraton szereplő Yhwh' lehet egy istenség neve, de lehet egy terület neve is, ahol az istenséget imádták (YHWH-föld). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a szintén dél-palesztinai midiániták/keniták között szintén felbukkan egy bizonyos Yhw-istenség tisztelete, amint azt a II. Ramszesz Medinet Habu-i templomában olvasható földrajzi listából megtudhatjuk. A kutatók többségének véleménye afelé hajlik, hogy – bár a sasú nomádok említése jóval korábbi – a két hasonló nevű istenség tisztelete egybeolvadt (vagy ugyanaz?); hogy mikor, az egyelőre ismeretlen marad.⁶ Talán érdemes azt is megemlíteni (bár nem tartozik szorosan e tanulmány tematikájába), hogy Mózes apósa – aki midiánita pap volt – szintén ismerhette a (rövidebb) Yhw (Yahu?) néven tisztelt istenséget, sőt valószínűleg az ő papja volt, s az sem véletlen, hogy Mózes éppen a Jetrónál – midiánita, kenita környezetben – töltött idő alatt folytatott először párbeszédet YHWH-val (Ex 3,6.13.15).⁷ Összefoglalásképpen elmondhatjuk: nem kizárt, hogy a YHWH név rövidebb vagy hosszabb formája már hosszabb ideje ismert volt, ám aligha jelentette azt, amit Izrael hitt Róla. Amit Izrael üdvtörténeti tapasztalatában a YHWH-kinyilatkoztatás jelent, előzetektől független esemény, és nem előfeltétele a YHWH (יהוה) név formájának előtörténete.⁸ Azt is láthattuk, hogy a sasú nomádok harcos népe valamilyen kapcsolatban állt Yhwh'-val, s nemcsak délen, hanem Palesztina egész területén felbukkantak (beleértve Transzjordániát is).⁹ Az a négy archaikus költemény, amely a Mózes előtti YHWH-csoportok dél-palesztinai és transzjordániai mozgásával kapcsolatos, nem tartalmazza sem az exodus-, sem a szövetség hagyományt. Utal viszont a bibliai Izrael–Midián közötti szövetségkötésre, amelyet ugyan sokan megkérdőjeleznek történeti szempontból, mégis lehetséges,

⁵ HESS: The Divine Name Yahweh in Late Bronze Sources, 181–186.

⁶ DE MOOR: The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism, 112–113.

⁷ АНІТІУV: Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents, 121–122.

⁸ RÓZSA: Izrael története, 38.

⁹ DE MOOR: The Rise of Yahwism, 118.

hogy ténylegesen szoros kapcsolat jött létre a midianiták/keniták és más, Mózes előtti YHWH-csoportok között az ide-oda vándorlás idején.¹⁰ Ez magyarázatot adna az általuk tisztelt két istenség – korábban tárgyalt – összekapcsolására is.

Lássuk hát, hogy a négy ősinek tekintett költeményben (töredékben) milyen támpontokat találunk témánk szempontjából.¹¹ Az első a Bírák könyvében található, az ún. Debóra-énekében: „Amikor kivonultál, Uram, Szeirből, és átvonultál Edom mezein, a föld megrendült, az egek megindultak, a felhők vizet ontottak. A hegyek megremegtek az Úr előtt, az Úr, Izrael Istene előtt.” (Bír 5,4–5). Szeir és Edom is délre (délkeletre) található Palesztina-térképén. Csak ez a két vers nem tartalmaz utalást a Bír. 5. fejezetének többi eseményére, ahol a YHWH-Liga (törzsszövetség) harcának részletes leírását találjuk a Sisera-vezette kánaánita városállamok ellen (Tanach-i csata 1175 v. 1160). Az már korábban bizonyítást nyert, hogy a saszú-nomádok jelenléte és vándorlásai (harcai) a déli régióban (Transzjordániát is beleértve) egészen a korai vaskorig kimutatható. Megalapozottnak tűnik a kutatók azon felvetése, hogy a Mózes által vezetett – vegyes összetételű – népcsoport érintkezésbe került a korábbi (Mózes előtti) Yhwh'-harcosokkal, figyelembe véve azt a tényt is, hogy miután az edomiták nem engedték át a Mózes-csoportot, hosszabb utat kellett megtenni a déli régióban Moáb felé. Ekkor YHWH természetesen még nem volt a Kánaánban kialakuló 12 törzs Istene, de azt nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy Mózes és az általa vezetett (eredetileg nem „Jahvista”) csoport a déli vidéken (Sinai, Párán, Szeir, Midián, Edom stb.) ismerte meg a YHWH nevet, a Yhwh'-harcosokkal történő érintkezés során.¹²

¹⁰ FENSHAM: Did a Treaty between the Israelites and the Qenites Exist? 50–54.

¹¹ A négy archaikus részlet sorrendjét és elemzését a következő mű alapján tárgyaljuk: GREEN: The Storm-God in the Ancient Near East, 236–246.

¹² GREEN: op. cit., 238; vö. még: MILLER JR.: The Divine Warrior in Early Israel, 87-102. Ez a feltételezés teljes összhangban áll azzal a bibliai tudósítással, hogy a Midián földjén tartózkodó Mózes a Sinai hegyen találkozott először YHWH-val.

A következő szövegegység az előbbihez (Bír 5,4–5) hasonló jelenetet ír le. A Deut 33,2–3 verseiről van szó, melyek az ún. „Mózes áldása”-hoz tartoznak (Deut 33,1–29). A szóban forgó két vers a következőképpen hangzik: „(...) Az Úr Sínai felől jött, Szeirből ragyogott fel népének, Párán hegyén jelent meg. Azóta, hogy Kádesből útra keltek, kedvükért délről a hegyekig hatolt. Igen, szeretted az ősoket, a szentek mind a kezekben vannak, elerőtlenedve lábadozva borultak, azt akarták, hogy te vezesd őket.” A Szent István Társulat szövegéből is kiviláglik, hogy YHWH mint győzedelmes harcos Isten jelenik meg, aki hatékonyan segíti és vezeti övéit. Csakúgy, mint a Debóra-énekében, a „Mózes áldásában” is teljesen eltér ez a két vers a fejezet többi részétől. Sajnos nem áll módunkban részletesen bemutatni a kutatás legújabb eredményeit,¹³ de abban konszenzus van a kutatók között, hogy a két vers a korai héber költészethez tartozik. A hegyeken (lakó?) feltündöklő YHWH elindul, hogy győzelemre vezesse a YHWH-harcosokat, az égi seregeknek (a 2b versben szereplő „ősoket” és „szenteket” szövegkritikai megfontolások és javítások alapján a mennyei seregekre értelmezik a kutatók) és a földön harcoló egységeknek egyaránt élére áll. Az Ókori Kelet vallástörténetéből tudjuk, hogy ez nem volt egyedülálló jelenség. Csak egyetlen párhuzamot említünk: II. Mursilis hettita király (1330–1295) ugyanabban az időszakban uralkodott Anatóliában és Észak-Szíriában, amikor a saszú-törzsek vándoroltak és harcoltak a már többször említett déli régiókban. II. Mursilis évkönyveiben számtalanszor olvashatjuk, hogy a hadjáratai során „Úrnőm, Arinna napistennő, uram, Mezulla, a hatalmas viharisten és mind az összes istenség előttem haladt”.¹⁴

A harmadik szövegegységünk jóval hosszabb és bonyolultabb, mint az előző kettő. A 68. zsoltárról van szó. Bár a zsoltár mai,

¹³ FREEDMAN: *Early Israelite History in the Light of Early Israelite Poetry*, 3–35; CROSS JR. – FREEDMAN: *Studies in Ancient Yahwistic Poetry*, 97–122.

¹⁴ KUERT: *Az Ókori Közel-Kelet*, 131. Természetesen erre a seregeit megsegítő YHWH-képre vezethető vissza a vándorlás és a honfoglalás ütközeteinek leírása, ahol legtöbbször a frigyláda kerubjain láthatatlanul trónoló YHWH vezeti harcra népét. Miután Dávid Jeruzsálembe vitette a szövetség ládáját,

kánoni formájában az Elohim/Él istennév 24 alkalommal fordul elő, a YHWH pedig csak háromszor, a kutatók szerint a legtöbb esetben az előbbi istennevek is eredetileg a YHWH névvel kell számolnunk.¹⁵ A költemény alaprétegének datálását többen az 1220 körüli évekre valószínűsítik.¹⁶

„Fölkel az Isten, ellenségei szétszóródnak, futnak színe elől, akik gyűlölnek (2. v.) ... Az igazak ellenben örülnek, ujjonganak Isten színe előtt, ujjonganak örömeükben (4. v.) ... Istenünk, te néped előtt vonultál, amikor a pusztában áthaladtál: megremegett akkor a föld, Isten színe előtt szétfolytak az egek, Istennek, Izrael Istenének színe előtt (8-9. v.) ... A Mindenható elűzött hatalmas sereget. Királyok menekülnek, seregek futottak, a ház szépe zsákmányt osztott (12–13. v.) ... Látjuk bevonulásozat, Istenünk, királyunk és Istenünk bevonulását a szentélybe (25. v.)...”

Terjedelmi korlátok miatt nem idézhettük a zsoltár egészét, de vallástörténeti szempontból ennyi is elég: YHWH, a harcos istenség vezette csapatait a déli Kádesből Básán és Transzjordánia felé, és megannyi győzelem után biztosította számukra a letelepedést a kultúrföldön (Kánaán). Ennek a harmadik egységnek a többlete nemcsak abban áll, hogy jóval hosszabb, mint az előző kettő, hanem főleg abban, hogy megjelenik a kánaáni areális hatás. Az első és legfontosabb az a tény, hogy a harcos YHWH felveszi a legfőbb kánaáni istenség, Él attribútumait, sőt azt is kijelenthetjük, hogy vallástörténeti szempontból egybeolvad vele, ami szintén nem ismeretlen jelenség az ókori Kelet vallástörténeti fejlődésében (sok-sok példát idézhetnénk, legyen elég most a közismert Amon-Re egyiptomi összeolvadására utalnunk). Élhez hasonlóan YHWH is hordozza a királyi címet (*mlk*), amely győztessé teszi Őt a halál (Mot) és a tenger (Yam) felett (vö. 21. és 23. v.).

a militáns színezetű Seregek YHWH-ja attribútum átértelmeződött: a világfeletti, transzcendens, a csillagseregeknek és – később – az angyali seregeknek parancsoló Istenre vonatkozik.

¹⁵ FREEDMAN: Pottery, Poetry and Prophecy: Studies in Early Hebrew Poetry, 104–105.

¹⁶ A kutatástörténethez lásd: GREEN: The Storm-God in the Ancient Near East, 240.

Ezenkívül YHWH attribútumai között szerepel még az „Úr”, „Mester” (*dn*) cím is (vö. 11. és 20–21. v.), valamint az amoriták istenének, Amurrunak egyik epithetonjával (*šaddāy*) is találkozunk (14. v.).¹⁷ YHWH Éllel történő azonosítása során kibővült a „Seregek YHWH-ja” attribútum tartalma: mint korábban említettük, a délről jövő YHWH már birtokolta ezt a címet, de most azt is megtudjuk, hogy Ő maga az, aki létrehozza a mennyei seregeket. Az ugariti szövegekben Él az, aki teremti az égi seregeket (*‘ēl, dū yahwī šaba’ōt*).¹⁸ Az is újdonság, hogy a 68. zsoltárban YHWH-nak és harcosainak kozmikus ellenfelei is vannak, akiken YHWH győzelmet arat (20–22. v.).¹⁹

A negyedik – vizsgálódásunk szempontjából releváns – szakasz Habakuk könyvének 3. fejezetében található (Hab 3,3–6). Ez az ősi töredék a késő XIII. vagy a kora XII. századra datálható, és a YHWH epifániáját leíró nyelvezete nagyon hasonlít az előző három korábbi szövegegységhez: „Közeledik az Isten Támán felől, és Fárán hegyéről a Szent. Dicsősége elborítja az egeket, méltósága betölti a földet. Ragyogása olyan, mint a napfény, kezéből sugarak törnek elő, abban van ereje. Előtte pestis jár, a nyomában láz halad. Megrendíti a földet, ha feláll, megrémíti a népeket, ha körülnez. Leomlanak az időtlen hegyek, összedőlnek az örök halmok: az ő útjai ősidóktól fogva.” A szakasz tele van az ókori-keleti mitológia jól ismert elemeivel.²⁰ A Hab 3,5 versben a kutatók szerint három ugariti istenséget rekonstruálhatunk (Ḥeḃyôn, Deḃer, Rešep), akik pusztító erőkként

¹⁷ HACKETT: The Balaam Text from Deir ‘Alla, 85-89; idem. Some Observations on the Balaam Tradition at Deir ‘Allā, 216–222; KNAUF: El Šaddai – der Gott Abrahams? 97–103.

¹⁸ CROSS JR.: Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel, 68-72. Cross a létige (*hwvy*) hífil formájából vezeti le a „létrehozni” jelentést. Van még néhány Él-attribútum (Atya, az ég és föld alkotója, szerfölött bölcs stb.), de ezek nem fordulnak elő ebben a zsoltárban.

¹⁹ METTINGER: YHWH Sabaoth: The Heavenly King on the Cherubim Throne, 109–138.

²⁰ JÖCKEN: Das Buch Habakuk. Darstellung der Geschichte seiner kritischen Erforschung mit einer eigenen Beurteilung, 290kk.

most YHWH kíséretéhez tartoznak.²¹ A harci szekérét vezető Marduk kíséretében is ott vannak az őt körülvevő prominens istenségek. A Habakuk 3,8–9-ben is szerepel a harci szekeret vezető és arról nyilazó YHWH képe: „Ezért szállsz fel lovaidra, és diadalmas szekereidre? Íjadat felvontad, a tegezed tele van nyíllal.” A harcias és diadalmas YHWH ábrázolása mellett legalább olyan fontos az a mozzanat, amit az előző három textusban is kiemeltünk: YHWH feltündöklök délről (jelen esetben Támán és Fárán felől), és ezzel kezdetét veszi diadalmas előrenyomulása észak felé, miközben a népek rettegnek és összeomlanak előtte.

Korábban már utaltunk a következő fázisra: a XII. században megtörténik Él és YHWH szintézise. Kánaánban már régóta Él az autokhton főisten. A „Jákob áldása” (vagy végrendelete) elnevezést viselő Gen 49. f. a kutatók többsége szerint a Mózes előtti, ún. pre-jahvisztikus költészet legrégebbi darabja. Az idős Jákob szájába adott szavak egy Mózes előtti, YHWH-t még nem ismerő törzsi konföderáció meglétére utalnak, amelynek kultikus központja Szichem.²² A költemény Él-Saddai áldását kéri Józsefre (49,25–26). A Saddai-istenségek az amorrita viharisten kísérei voltak (Transzjordánia-Gileád). Mindez arra utal, hogy a „pátriárkák” (különösen Jákob) nemcsak Él, hanem Saddai követői is lehettek.²³

Miközben nincs konszenzus a kutatók között Izrael eredetére vonatkozóan, s a „honfoglalás” kérdésében sem, abban ma már majdnem mindenki egyetért, hogy Izrael a helyi, késő bronzkori kultúrából fejlődött ki, viszonylag jól leírható társadalmi folyamatok eredményeképp. Ez a magát „Izrael”-ként azonosító közösség nem egyetlen egységes etnikai csoport, hanem a bennszülött népességen kívül fokozatosan magába olvasztott

²¹ GORDON: *The Devil*, hby, 15; ezzel szemben Karasszon két természetfeletti lényben ismeri föl az istenség kíséretét, vö.: KARASSZON: *Az óizraeli vallás*, 23.

²² CROSS JR. – FREEDMAN: *Studies in Ancient Yahwistic Poetry*, 69–93.

²³ BAILEY: *Israelite 'Él Šadday and Amorite Bēl Šadē*, 434–438; OUELLETTE: *More on 'Él Šadday and Bēl Šadē*, 470kk; SMITH: *The Early History of God – Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, 16–19; DE MOOR: *The Rise of Yahwism*, 235–236.

délről és keletről (Transzjordánia) érkező (fél)nomádokat. A Merneptah-sztélén (1219) szereplő „Izrael” minden bizonnyal ez a kialakulóban lévő formáció, az egyiptomi szövegben előforduló determinativum alapján népről van szó, s nem (föld)területről.²⁴ Miután a (dél)kelet felől érkező (vándorló) csoportok is letelepedtek a közép- és észak-palesztinai hegyes-dombos vidéken, megtörténik Él és YHWH alakjának szintézise, amelyből YHWH került ki győztesen. Valószínűleg azért, mert az egyre stabilabb formát öltő új közösség (YHWH-Liga) általa tudta megfogalmazni saját identitását és hitét a szomszédos népek irányába és saját maga számára is.²⁵ De nemcsak az istennév, hanem minden jó (törvény, moralitás stb.) YHWH-tól ered, s nem Kánaán földjéről.²⁶

A következő vallástörténeti fázist YHWH és Baal küzdelme fémjelzi. Az „istenek és emberek atyját”, Él-t megtámadó és trónjáról elűző Baal a kánaániak szemében a természet megújulásának és a termékenységnek az istene volt. Egyértelmű tehát, hogy alakja és szerepe nem volt összeegyeztethető YHWH-val a YHWH-tisztelők számára, hiszen hitük szerint minden jó, áldás és termékenység Tőle származik. A bírák korában (kb. 1200–1012) úgy tűnt, hogy a YHWH-kultusz ugyanúgy magába tudja olvasztani Baal attribútumait, mint Él-ét. A baal-összetételű nevekkel még a YHWH-hitük miatt köztiszteletben álló családoknál is találkozunk (Jerubbaal, Isbaal stb.).²⁷ Baal két legfontosabb – mennydörgő, villámokat szóró, esőt adó – attribútuma több szentírási szövegben is felbukkan mint YHWH tulajdonsága: „Az Úr szava tüzes villámot szór (...) a dicsőség Istene mennydörög” (Zsolt 29,7–9). „A felhők bőven öntötték a vizet, a felhők megdördültek. (...) Mennydörgésed visszhangzott a forgószelemben, villámaid beraogyogták az egész földet” (Zsolt 77,18–19). Baal, a kánaánita viharisten attribútumait tehát YHWH veszi fel. Már nemcsak Győze-

²⁴ WILSON: Hymn of Victory of Mer-ne-Ptah (The 'Israel Stela'), 376–378.

²⁵ ALBERTZ: Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit 1, 120.

²⁶ SPERLING: Monotheism and Ancient Israelite Religion, 257–259.

²⁷ FOHRER: Geschichte der israelitischen Religion, 95kk.

delmes Harcos, hanem esőt és ezáltal termékenységet biztosító izraelita „viharisten” is.²⁸

A királyság idejére kiderül, hogy elkerülhetetlen a Baal-lal való szembenállás, sőt élet-halál harc. Amíg az ősi, a pátriárkák Él-jének szentelt szentélyekben immár YHWH-kultusz folyt, a Baal-szentélyek maradtak. Azt sem árt felidézni, hogy a kánaánita lakosság az össznépeesség kb. felét tette ki. De még ez sem lett volna elfogadhatatlan, tudva azt, hogy a fogság előtti Izrael vallása a többség számára monolátria volt (tehát elfogadták, hogy más népek más isteneket tisztelnek, sőt a Deut 4. fejezete – a retorikai monoteizáló tónus ellenére [4,35.39] – azt állítja, hogy YHWH maga adta az elszemélytelenített Napot, Holdat és csillagokat a pogányoknak osztályrészül mint az imádat legitim tárgyait (4,19).²⁹ A halálos veszély abban rejlett, hogy az izraeliták elfordulnak a kizárólagos YHWH-tisztelettől, és részt vesznek a Baal-kultuszban, amint ez oly sokszor meg is történt.³⁰ Legmegrázóbb erővel talán Ózeás könyve fogalmazza meg ezt a drámai hitehagyást: „...hiszen azt mondta: ‘Elmegyek a szeretőim után, akik kenyeret és vizet adnak nekem, gyapjút és lent, italt és olajat.’ Nem ismerte el, hogy én adtam neki a gabonát, a bort, az olajat, én adtam neki az ezüstöt, és az aranyat is, amelyből a Baálokat csinálta.” (Oz 2,7–8).

A Deuteronomisztikus Történeti Mű (DtrG, DTM) értékelése szerint a hűtlenség miatt előbb az északi királyság (722), majd a déli is elbukott (587). A szinkretizmus és a helytelen politikai döntések felborították a vallási-politikai alapon szerveződő jahvizmus tartópilléreit.

Vallástörténeti szempontból még egy fontos állomást kell megemlítenünk a YHWH-kép vonatkozásában: ez nem más, mint a YHWH-hit szolarizációja.³¹

²⁸ Vö. még Ex 15,1–8; Zsolt 89 és 18; Deut 33.

²⁹ SPERLING: op. cit., 244–245.

³⁰ FOHRER: op. cit., 95.

³¹ E témához bővebben és részletesen ld. TAYLOR: Yahweh and the Sun. c. kimerítő művét.

Miután Dávid Jeruzsálemet tette meg a perszonálunió fővárosává és oda vitette a Szövetség Ládáját, minden okunk megvan feltételezni, hogy Uru-sálem ősi jebuzeus kultúrájával is kapcsolatba került. Kb. 1490 és 1200 között Palesztina – túlnyomórészt kánaánita – városállamai az Egyiptomi Újbirodalom fennhatósága alá tartoztak. A tárgyi kultúra emlékein (épületek, kerámiák, fegyverek stb.) kívül a kulturális hatások is rányomták a bélyegüket erre a közel 300 évre. Vallási szempontból a napkultuszra, még konkrétabban Ekhnaton (IV. Amenhotep) Aton-imádata jöhet számításba. Furcsa is lenne, ha megannyi hatás mellett ez az egy hiányozna. A XIV. században Kánaánból Egyiptomba küldött és – többek között – Tell el-Amarnában megőrződött levelek között több is van, amelyek a fáraót az égen ragyogó napként aposztrofálják, mindazonáltal különbséget tesznek közte és a Napisten között.³²

Nem kívánjuk és nem is tudjuk eldönteni azt a régi vitát, hogy van-e direkt irodalmi kapcsolat Ekhnaton Aton-himnusza és a 104. zsoltár között.³³ Mindössze annyit állítunk, hogy Jeruzsálemben az óizraelita vallás kapcsolatba került az ókori Kelet egyik legnagyobb kultúrájával, és ennek hatására a Napot Izrael Istenének csodálatos teremtményeként mutatja be. Rajta keresztül ajándékoz YHWH minden szépet és jót az ember számára (vö. még Zsolt 19; 93).³⁴

Tanulmányukban vallástörténeti szempontból vizsgáltuk a YHWH név és istenkép eredetét és fejlődését. A teológiai lényeg azonban az, hogy mit jelent a YHWH-kinyilatkoztatás Izrael történeti tapasztalatában és hitében. Ezt maga a Szentírás és az Ószövetség teológiájának különböző dimenziói tárják fel a kereső és hívő ember számára.

³² LIVERANI: op. cit., 565.

³³ ALLEN: Word Biblical Commentary Vol. 21 (Psalms 101-150), 30. Allen több más mértékadó zsoltár-kutatóval (pl. M. Dahood, H.-J. Kraus) azt a véleményt képviseli, hogy Izrael kánaánita közvetítéssel ismerhette meg és vette át az Aton-himnusz számos elemét.

³⁴ Természetesen a bibliai szerzők számára az ember áll a teremtés csúcán mint Isten képmása (vö. Gen 1; Zsolt 8 stb.) és szövetségi partnere.

Irodalomjegyzék

- AHITUV, S.: *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Leiden 1984.
- ALBERTZ, R.: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit 1* (ATD Ergänzungsreihe Band 8/1), Göttingen 1996.
- ALLEN, L. C.: *Word Biblical Commentary Vol. 21 (Psalms 101-150)*, Waco (TX) 1983.
- BAILEY, L. R.: Israelite 'Ēl Šadday and Amorite Bēl Šadē, in *JBL* 87 (1968), 434–438.
- CROSS JR., F. M.: *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel*, Cambridge (MA) 1973.
- CROSS JR., F. M. – FREEDMAN, D. N.: *Studies in Ancient Yahwistic Poetry*, Missoula 1975.
- DONNER, H.: *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 1* (ATD Ergänzungsreihe 4/1), Göttingen 1995.
- FENSHAM, F. C.: Did a Treaty between the Israelites and the Qenites Exist?, in *BASOR* 175 (1964) 50–54.
- FOHRER, G.: *Geschichte der israelitischen Religion*, Freiburg 1992.
- FREEDMAN, D. N.: Early Israelite History in the Light of Early Israelite Poetry, in Goedicke, H., – Roberts, J. J. M. (szerk.): *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature and Religion of the Ancient Near East*, Baltimore 1975, 3–35.
- FREEDMAN, D. N.: *Pottery, Poetry and Prophecy: Studies in Early Hebrew Poetry*, Winona Lake 1980.
- GORDON, C. H.: The Devil, ḥby, in *Newsletter for Ugaritic Studies* 33 (1985), 15.
- GREEN, A. R. W.: *The Storm-God in the Ancient Near East* (Biblical and Judaic Studies 8), Winona Lake 2003.
- HACKETT, J. A.: Some Observations on the Balaam Tradition at Deir 'Allā, in *BA* 49 (1986), 216–222.
- HACKETT, J. A.: *The Balaam Text from Deir 'Alla* (Harvard Semitic Monographs 31), Chico (CA) 1984.
- HESS, R. S.: The Divine Name Yahweh in Late Bronze Sources, in *UF* 23 (1991), 181–188.
- JÖCKEN, P.: *Das Buch Habakuk. Darstellung der Geschichte seiner kritischen Erforschung mit einer eigenen Beurteilung*, Köln – Bonn 1977.
- KARASSZON I.: *Az óizraeli vallás*, Budapest 1994.
- KNAUF, E. A.: El Šaddai – der Gott Abrahams?, in *BZ* 29 (1985), 97–103.
- KUHRT, A.: *Az Ókori Közél-Kelet* (Studia Orientalia 4; ford. Mohay G.), Piliscsaba 2005.
- LEVIN, C.: Die Entstehung des Judentums als Gegenstand der alttestamentlichen Wissenschaft, in Maier, C. M. (szerk.): *Congress Volume Munich 2013*, Leiden – Boston 2013.
- LIVERANI, M.: *Antico Orientale. Storia società economia*, Róma – Bari 2005.

-
- METTINGER, T. N. D.: YHWH Sabaoth: The Heavenly King on the Cherubim Throne, in *Studies in the Period of David and Solomon and Other Essays*, Winona Lake 1982, 109–138.
- MILLER, J. M. – HAYES, J. H.: *Az ókori Izrael és Júda története* (Studia Orientalia 3; ford. Erdős Á.), Piliscsaba 2003.
- MILLER JR., P. D.: *The Divine Warrior in Early Israel* (Harvard Semitic Monographs 5), Cambridge (MA) 1975.
- DE MOOR, J. C.: *The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism*, Leuven 1990.
- OUELLETTE, J.: More on 'Ēl Šadday and Bēl Šadē, in *JBL* 88 (1969), 470–471.
- PRITCHARD, J. B. (szerk.): *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1969.
- RÓZSA H.: *Izrael története*, Budapest 2019.
- SMELIK, K. A. D.: *Historische Dokumente aus dem alten Israel*, Göttingen 1987.
- SMITH, M. S.: *The Early History of God. Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, Grand Rapids 1990.
- SPERLING, S. D.: Monotheism and Ancient Israelite Religion, in idem.: *Ve-Eileh Divrei David. Essays in Semitics, Hebrew Bible and History of Biblical Scholarship*, Leiden 2017, 243–259.
- TAYLOR, J. G.: *Yahweh and the Sun* (JSOT SS 111), Sheffield 1993.
- WILSON, J. A.: Hymn of Victory of Mer-ne-Ptah (The 'Israel Stela'), in *ANET*, 376–378.